

ПАРТИЗАН ЖАЗУШЫ

Ел өмірінен ерекше орын алып, өшпес із қалдырған тарихи оқиғаның бірі – Ұлы Отан соғысы. Оны батыр Бауыржан Момышұлының сөзімен айтатын болсақ, «Қазақта соғыс өрті шалмаған шаңырақ қалған жоқ». Қазақ тарихынан үлкен орын алған бұл айтулы оқиға қазақ әдебиетінен де өз орнын алды. Бірсыпыра қаламгерлер ел басына күн туған алмағайып заманда қаламдарын қаруға айырбастап, Отанды басқыншы жаудан қорғау үшін майданға аттанып, елі мен жері үшін шаһид болса, келесі бір топ қан майданды кешіп келіп, майдандастары туралы өздері куә болған оқиғаларды қағаз бетіне түсірді. Қазақ әдебиетінде не соғыс даласындағы кескілескен шайқасты, не тылдағы еңбек майданын арқау етпеген қаламгер жоқтың қасы. Себебі, басқыншы жау олардың бірсыпырасының жалындаған жастық шағын қайғы мен қасіретке айналдырса, ендігі бір парасының бақытты балалық шағын ұрлады. Ана күрсағында қалған тағы бір топтың әкелері майдан даласында қалып, жетімдіктің күйін кешті. Сөйтіп, соғыс қасіреті үш буын өкілдерінің жан жарасына айналды.

Соғыстың алғашқы күндерінен басқыншы жаумен бетпебет келіп, Ұлы Жеңіс күнін халқымен бірге тойлаған майдангерлер қатарында Әди Шәріпов есімін ағауға болады. Қазақ әдебиетіндегі Ұлы Отан соғысы тақырыбына мол үлес қосқан майдангер қаламгер қаламынан «Азамат жолы», «Партизан қызы», «Ормандағы от», «Қапастағы жұлдыздар», «Тон» секілді деректі хикаялармен бірге «Сахара қызы» сынды эпикалық роман да туды. Жазушы бұл шығармаларында майдандастарының ел басына күн туған қасіретті жылдарда Отанды қорғау жолындағы жанкешті ерліктерін арқау етті. Қазақ әдебиетінде Москва мен Курляндия түбіндегі шайқастар Б.Момышұлы мен Ә.Нұршайықов шығармаларына негіз болса, Беларусия, Украинаның партизандық жорықтары даңқты партизандар Әди Шәріпов, Жұмағали Саин, Қасым Қайсенов,

Токтағали Жанкелдиндердің әңгіме-повестері мен өлеңдеріне арқау болды. Бауыржан Момышұлы, Әди Шәріпов, Мәлік Ғабдуллин, Қасым Қайсенов, Токтағали Жанкелдиндердің арпалыс жылдардағы майдандас достары туралы жазбалары өскелең ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелейтіні даусыз.

Әди Шәріпов – соғыстың алғашқы күндерінде қоршауда қалып, Беларус ормандарында партизан соғыстарын ұйымдастырушылардың бірі болды. Оның қаламынан туған шығармалар – осы майдандағы оқиғалардың көркем шежіресі. Сондықтан да аталған туындыларды бір-бірінен бөлек қарауға болмайды. Олар – бір-бірінің жалғасы ретінде, бірін-бірі толықтырып отыратын дүниелер.

Жазушы өзімізден бірнеше есе күші басым басқыншыларды қалай жеңдік деген сауалға көркем шығармалары арқылы жауап беруге тырысқан. Ол соғыстың бір бағытта ғана емес, жан-жақты жүргендігін жау тылындағы партизандық қақтығыстар арқылы растайды. Алғашында орман ішінде адасып қалған партизандар қатарының күн санап өскендігі, олардың Отан үшін жасаған жанкешті ерліктері оқырманын шынайылығымен баурайды.

«Қапастағы жұлдыздар» (1969-1970) хикаясы «Сол жылы Рославль қаласы ерекше көркейіп келген еді. Ұзыннан көсіліп жатқан көшелердің екі қапталы қуалай өскен қалың ағаш. Жасыл жапырақ арасынан шашырай орналасқан аласа үйлер ағарандап әзер көрінеді», - деп басталады. Уақыт пен кеңістік жағынан бұл шығарманы соғыстың батыс майданындағы алғашқы күнінен бастап арқау еткен туындылар қатарына жатқызуға болады. Себебі, оқиға соғысқа дейінгі бейбіт өмірден басталады. Рославль қаласындағы жеміс-жидек техникумының толық курсы сырттан оқып бітірген Лидия Андреевна Герасимова заводта жұмыс істей жүріп, алдағы уақытта осылайша сырттай оқып, жоғары білім алуды армандайды.

Жекелеген кейіпкерлерінің бейнесін олардың ой-армандарымен, мақсат-мүдделерімен, іс-әрекеттерімен.

сөйлеген сөздерімен толықтырып отырған. Оған хикая басындағы мына бір диалогтан үзінді келтіруге болады.

– Енді қызметін де, еңбекақын да есетін болар? – деді Зина дипломды Лидаға қайтып беріп жатып.

– Қызметтің жоғары, төмен болғанын қойшы. Әйтеуір, жұртқа пайдам тисе болды да.

– Кісіге не үшін керек? Менінше, ең алдымен, өз басыңның бақыты үшін оқыдың емес пе?

– Зина, сен тым ұшқары ойлайсың, өзгеге пайдаң тимесе, адамдығың қайсы? Сен де оқы. Білімін болса, сенің де халыққа пайдаң тиеді», - деген диалогтан апалы-сіңлілі Лида мен Зинаның өмір туралы көзқарастарын байқауға болады.

Жазушы кейіпкер бейнесін басқа кейіпкерлердің сипаттамасы, мінездемесі арқылы да толықтыруды мақсат етеді. Оны Мария Павловнаның округтік полицияның бастығы Артемовка берген мінездемесінен байқауға болады: «Ол дүниенің түзу кезінде де көзі қызарып, қасқырға ұқсап, біреуді жеп қоятындай боп жүретін, қолына билік тиген соң, кімді аяйды ғой дейсің. Өзі мына осы жердегі кулактың баласы». Басқыншылар совет өкіметіне наразы кісінің қолына билік беру арқылы өз дегендерін істеп бағады. Себебі ол – шаш алдесе, бас алатын баскесер. Артемов немістердің тапсырмасы бойынша деревнялардан азық-түлік, тон жинап оларға жағына түседі. Қасына он шақты полицай ертіп, Г.деревнясындағы қамбадағы астықты алып кетуге келген Артемов қамбаның есігі шалкасынан ашылып, қамбада бір дән қалмағанына таң қалады. Оны қасындағы аудармашы Алтайдың айтуы бойынша сол түні партизандардың алып кеткенін қайдан білсін.

Жазушы жекелеген эпизодтар арқылы кейіпкерлер бойындағы ерекшеліктерге де назар аударып отыруды жөн санаған. Мәселен Генрих Гейненің өлеңдер жинағын оқып отырып, Әбділда Тәжібаевтың «Сырдария» өлеңін оқуы Алтайдың әдебиетке жақын екендігін байқататын эпизод. «Өз жеріңді, өз суыңды, өз еліңді, міне, біздің Әбділдадай сүйе біл», - деді Алтай інінен жырдың соңғы шумағын айтып болып.

Бұл өлеңнің аяғы қиялға айналып, Алтайды еріксіз өзінің туып-өскен Ертіс баурайына, Алтай тауына алып кетті», – деген үзінді Алтайдың Қазақ даласынан барған партизан екендігінен хабар береді.

Ал «Нинадан ертеңіне түс ауа хабар келді. Оның айтуынша жаудың жазалаушы тобы ертең таң сәрісінен Ворга поселкасын басып, түс кезінде Ершичи қаласына барып жетпек. Кешке таман Артемовка, Трансо-Исаево деревнялары арқылы Сукромля деревнясына бармақ. Онан әрі қарай баратын жолы белгісіз. Еш жан білмейтін көрінеді. Бұл хабардың бірде-бірін шашау қалдырылмай, сол күні-ақ, партизан командирлеріне жеткізілді. Оның ертеңінде, дәл Нинаның хабарлаған мезгілінде, сол көрсетілген маршрутпен орманға қарай жаудың жазалаушы тобы жүріп кетті деген хабар бүтін қала тұрғындарына белгілі болды», – деген үзінді партизандардың көзі мен құлағына айналған жандардың деревня ішінде басқыншылармен бетпе-бет жүргендігіне мысал. Партизандардың ел ішіндегі сенімді өкілдері ел мен жерді басқыншылардан азат ету үшін олардың әрбір ісі мен алдағы жоспарларын қалт жібермей қадағалап, дер шағында жеткізіп отырады.

Жазушы партизандардың «отқа салса жанбайтын, суға салса батпайтын» ертегі кейіпкерлері емес, ет пен сүйектен жаралған пенде екенін жадында ұстап отырған. Сондықтан, олардың әрекеттері де түрліше. Мәселен, Алтайдың көмегімен қамаудан қашып шыққан Павел Соломонович аштыққа шыдамай өзін ұстап береді. Кешке дейін шыдамай, сиыр сауып жүрген әйелден нан сұраймын деп партизандар көмекке келмей жатып қайта қолға түседі. Тепкінің астында қалған Павел көп қинаудың бірінде «Чистяков» деген фамилияны айтқаны сол екен, жауыздар Нина Чистякованы тұтқынға алады. Нина олардың айуандығына шыдай алмай, тергеудің бір ауыр түрінде: – Бізді басқарып жүрген бас барлаушы – Лидия Андревна Герасимова, – деп айтып салады. Осылайша Лиданың Генерал Рихтердің сейфіндегі картаны ұрлап алғаны әшкереле болып тұтқынға алынады. Көріп отырғанымыздай,

партияның тапсырмасын әркім әртүрлі орындайды. Жекелеген кейіпкерлердің ерік-жігері мен төзімділігін байқататын осындай оқиғалар шығарманың шынайылығына қызмет етеді. Себебі мұндағы кейіпкерлердің барлығы дерлік бірыңғай ержүрек батырлар емес. Мұның өзі көркемдік қиялдан гөрі шындыққа жақын.

Жазушы жау тылындағы партизандар санының күн санап өсіп отырғандығын басқыншылық әрекетке қарсы кейбір неміс солдаттарының партизандар жаққа өтуімен, неміс тұтқынындағы кеңес әскерінің құтқарылуымен, басқыншылардан жәбір-жапа шеккен жергілікті халық өкілдерінің партизандарды паналап орманға келуімен суреттесе, партизандардың жау тылында жүріп оларға шексіз зиян келтіргендігін қару-жарак, әскер, азық-түлік тиелген вагондардың қисапсыз қиратылуы, темір жол рельстерінің үздіксіз миналануы, көпірлердің бұзылуы арқылы нанымды бейнелеген.

«Партизан кызы» хикаясы: «1941 жылдың июні. Совет армиясының Н. бөлімі Брест қаласынан жиырма шақырым жердегі үлкен селоға орналасқалы бес-алты ай болғанды. Баталон штабында бір тәулікке жуық көз ілмей, орта бойлы, кең нықты, жүзі қатыңқы келген, қара торы жігіт біресе стол үстіндегі беті ашық жатқан кітапқа үңіліп, біресе телефоннан жауап қайтарып отыр, -деп басталады.

Міне, бұл хикаядағы оқиға да соғыс басталған сәттен өрбиді. Алғашқысы бейбіт халық тіршілігімен басталса, мұндағы оқиға әскер өмірімен бірге өрілген. Жазушы соғыс басталған сәтте бейбіт халық пен әскерде жүрген жауынгерлер арасына бірдей ала құйын алып келгендігін жекелеген шығармалары арқылы нақтылай түсті.

Жазушы шалғайдағы қазақ ауылынан келген Жамалдың тағдырдың тауқыметімен орман ішінде босануы, от пен оқтың ортасында жүріп шындалуы, жау тылына барлауға барып олжалы оралуы, қолына қару ұстап жауға қарсы шығуы арқылы

оның да партизандар ішінде жүріп, Отанын жаудан қорғауға өз үлесін қосқанын мақтан етеді. «Осындай араны ашылған ажал мен өлім үшін емес, өмір үшін алысқан шайқастың нығ ортаасындағы от ішінде Жамал да кегін жіберер емес. Ішінен Маяны Роман қарттың үйіне қалдырып, жауға қарсы аттанған Жамалдың да жаудан алар кегі бар еді. «Мая не болып жатыр екен. Кім білсін мына қаптаған оқтың бірі жас сәбиді жалмап кетер ме екен» дегенде, жүрегі дір ете түседі. «Жоқ сәбидің жазығы не, өспей жатып өшетін», – деп өзіне-өзі қайрат беріп қояды» (195-б.), – деген үзінді ел басына күн туған заманда жауынгер қазақ халқының қыздары да атқа қонып, жаумен шайқасқандығын растайды. Жамалдың Мәншүк, Әлия, Хиуаз сынды батырлар шыққан елдің қызы ретінде бөбегі үшін, Отаны үшін батыл әрекеттерге баруы қуантады.

«Ормандағы от» хикаясын автор майдандас достарыма ескерткіш деп атайды. Бұл хикаяны рельс үшін соғыс деп атауға да болады. Себебі мұнда да өзімізге таныс Тимофей Михайлович, Әбдіғали Төлегенов (Батырхан), Тамара, Жамал (қызы Мая), Жора, Павлик, Зарецкий, Акәділов сынды партизандардың теміржол рельсі бойындағы соғысы суреттеледі. Әрбір партизанның теміржолға тол қою, жарғыш капсюльді пайдалануы, шнур тұтандыруды жетік білуі арқасында жауды мол шығынға ұшыратады. «Панасы – орман, серігі – түн» болған, кең даланың құсына ұқсайтын партизандар басқыншыларға жергілікті халықпен бірлесіп күрес жүргізеді. Мұнда «Үлкен жердің» тапсырмасы бойынша партизандар рельс соғысын бастайды.

Берлин өз әскерінің тылындағы Н. қаласына әккі офицер Ранкенауды жіберген болатын. Оқиға өзі сақ, қырағы Ранкенаудың жұмысқа келген бойда стол тартпасындағы қағаз бетіндегі шаңнан өзге біреу қолының ізі түскенін байқап, дереу бөлмені тексертуінен басталады. Тексерушілер диван ішінен бір, темір пеш ішінен екі, стол тартпасындағы қағаз астынан бір мина тауып алады. Бұл миаларды партизандардың

қай уақытта қойып кеткенін білмей аңтарылған ол әр нәрсеге сезіктене қарайды. Бұл жерге кіретін бір-ақ адам бар. Ол – тамақ тасушы қыз. Бірақ одан мұндай шығады деп ойламаған олар жаудың қай жақтан келіп қаларын білмей дал болады. Осы сәтте партизандардың су қоймасының күзетшісін өлтіріп, оны мина қойып жарып кеткені мәлім болады. Осылайша олар ауыз суға зар болып, оны тездетіп жөндеуге кіріседі. Әккі подполковник дереу қаладағы бар еркек біткенді алаңға жиып, арамызда жүрген партизандарды ұстап беруін талап етеді. Елді қорқытып өз дегенін жүргізуді көздеген подполковник езіне тура қараған бір адамды сол жерде қолма қол дарға асып, екі құлағын кесіп олардың алдына лақтырып тастайды. Сөйтіп олардың ішінен Владимир Хомяковты езіне алдыртып түндегі оқиғаға қатысты не білесің деп тексере бастайды. Володядан мардымды ештеңе ала алмаған соң оны босатады. Володя үйіне келсе, есік шалқасынан ашық жатыр. Көршілерінің айтысына қарағанда күндіз неміс әскері келіп, кемпірді партизандармен байланысың бар деп әбден қинаған, зорлаған, тіпті арқасынан жұлдызша етіп ет кесіп алған. Қансырап жатқан кемпірге дәрігер шақырады. Көмек көрсеткен дәрігер баласына адам болар-болмасы екі талай деп, көрші кемпірге оның жүрек соғысы әлсірегенін, адам қатарына қосылмайтынын жасырмай айтып кетеді. Көрші кемпір Володаның қасында күйбеңдеп жүргенмен мола басына баруға немістерден баға алмайды. Ел ішінде ат-арбаның жоқтығынан Володя шешесін қол арбамен жалғыз сүйреп апарып жерлейді. Бұл оқиғалар қала халқының басқыншыларға тегіннен-тегін кектенбейтіндігін ашуға қызмет етеді. Күні бойғы сұрақ-жауап Володяға біраз ой салса, анасының жазықсыздан-жазықсыз басқыншылардың азаптауынан қаза табуы, жолда күзетшілердің табытты аштырып, анасының мәйітін аударып-төңкеріп тексергені оған үлкен кек болып байланады. Дұшпанынан кек алуға бекінген ол қолынан келгенін істеуге бел шеше кіріседі.

Қойылған минаны әшкерелеу үшін Ранкенау ақ көйлекті

жүзін қарға асты, жазыны жоқ кемпірді бейнетпен өлтірді. Көп адамды залогпен тұтқынға алды. Тестона бастығы өзінің қанішерлігін елге осылай әшкерелеп жатқанда, қойылған минаның жарылмай қалғанына өкінген партизандар «Атқа-оқ нысанаға тисін; қойылған мина жарылсын; ұшқын шашса өрт болсын! Жеміссіз адам болмасын!» – деген қорытынды жасап жатты.

Бағырхан мен Павлик ұстаған жансыздарынан біраз мәлімет алады. Қолға түскен жансызбен арналысу, қарсы келіп қалған жаумен шайқасу, жазалаушылардың төпеген оғының астына аман шығуда ысылған партизандар өмір мен өлім беттескен сәтте шұғыл қимылдар жасауға шебер.

Бұл хикаяда біз өзімізге таныс партизан қызымен жәнә кездесеміз. Ол жөніндегі авторлық ұстаным: «Мая қолдан қолға көшеді, бірдің емес, көптің жұбаныш, ермегі де сол. Бейбіт күн белгісі, үй, семья дегеннің белгісі де – сол Мая». – дегенге саяды.

Жазушы табиғат суреттерін де орынды пайдаланған. Жау самолеттерінің партизандардың жатқан жерін анықтап бомбалаймыз деген күні күннің көзі ашылмай самолеттар күннің қолайсыздығынан әуеге көтеріле алмай жатқанда партизандар мекендерін ауыстырып үлгереді. Осының өзінен туған жердің табиғаты да өз перзенттеріне қарасып жатқанын байқауға болады.

Шешуші шайқаста полковник Ранкенаудың Володяның қолына түсуін де құптауға болады. Себебі ол анасының қанын жүктеген қанішер. Ендеше басқыншылық әрекеттеріне арман заң алдында жауап беруі орынды. Бұл қолға тірідей түсірген Володяның анасының бейігі басында берген антымен ұштасып жағыр. Тимофей Михайлович командованиенің тапсырмасын орындағанына риза болғанмен, шайқаста Тамара мен Павликтің жарақаттанып қалғанына қобалжулы.

– Жолдас командир, сіздің тапсырмаңыз бойынша Павлик пен Тамараның жарасын көріп шықтым. Ешқандай қауіп жоқ.

екеуі де тәуір болады, – деді бригада дәрігері.

Дәрігердің бұл жақсы хабары Тимофей Михайловичтің онсыз да көтеріңкі көңілін онан арман өсіре түсті.

– Бұл жерде көп аялдауға болмайды. Ілгері қарай жүрген жөн, – деген бұйрық болды. Партизандар жүріп кетті».

Жазушы осындай алмағайып заманда да жастардың болашаққа сеніммен карауын Лида мен Владимир, Шура мен Володя, Жамал мен Жылбек, Тамара мен Павел линиялары арқылы жадында ұстап отырған.

Автор Қазақстандық жауынгерлердің қазақ екенін, Қазақстаннан екенін естігендердің барлығы Қазақстан деген жердің бар екенін, қазақ деген елдің бар екенін білетінін де жадында ұстап отырған. Себебі бұл кезде кеңес жауынгерлері жыр алыбы Жамбылдың «Ленинградтық өренім» өлеңін жатқа айтатын еді. Сталинград түбінде ауыр соққыға душар болған басқыншылар амалсыз артқа шегініп бара жатты. Кеңестер Одағын тізе бүктірмек болып, ентелей кірген басқыншылар Беларусь ормандарының әрбір талы мен ағашы өздеріне қарсы тұрып айбат шегетінін, кеңес жауынгерлері қасық қаны қалғанша күресетінін білмей, қатты соққыға душар болып, көп шығынға ұшырап кейін шегінеді.

Әди Шәріповтің жоғарыда сөз болған шығармалары Беларусь жеріндегі партизандар мен жергілікті тұрғындардың басқыншы жаумен күресте жанкешті ерлік көрсеткенін шынайы бейнелеген туындылар. Қаһарман партизан өзіне пана болған Беларусьтің Мухин орманының әр талы мен ағашына жан бітірді. «Екінші Клетня» партизан бригадасы комиссарының орынбасары Ә.Шәріпов аталған шығармаларында майдандас достарының шынайы бейнесін жасап, Отанды жаудан қорғау жолындағы партизандардың өшпес ерлігін паш етті.

Пайдаланылған әдебиет:

Ә.Шәріпов. Екі томдық таңдамалы шығармалар. Екінші том. Жол хикаясы және повесть. – Алматы: Жазушы, 1971. – 337 б.